

ПЕСМА О ЈОВИ ЧАРУГИ И ПРЕДАЊЕ О ПЕТРУ МАНТУ (PĂTRU MANTU) ИЗ РУДНЕ: КОМУНИКАЦИЈА ИЗМЕЂУ КУЛТУРА И „ГРАНИЧНА“ ФОЛКЛОРНА ЗНАЊА³

У раду се анализира део разговора са саговорником из Рудне у ком је, између осталог, саопштена и песма о хајдуку Јови Чаруги. Како фолклорни садржаји везани за Јована Станисављевића Чаругу нису до сада били предмет научних интересовања, представљају се, најпре, елементи Чаругине „историјске“ и фолклорне биографије, која се формирала кроз три канала: медијски дискурс (примарно штампу), тзв. „књиге за народ“ и наративе који припадају усменој култури. У другом сегменту студије пажња се усмерава на део теренског наратива у ком су асоцијативно уведени фрагменти фолклорне биографије румунског хајдука Петру Мантуа (Pătru Mantu), будући да на специфичан начин открива процес комуникације између две културе.

Кључне речи: Јован Станисављевић Чаруга, Pătru Mantu, епска биографија, хајдучија, усмена историја

Овај рад ослоњен је на резултате истраживања које је тим истраживача из Србије (др Биљана Сикимић, др Светлана Ћирковић и аутор овог прилога) обавио у мају 2018. године у насељима у јужном делу горњег Баната (Дињаш, Ченеј и Рудна). За анализу је изабран наратив саговорника из Рудне⁴ (рођ. 1933) у ком су асоцијативно везане песма о српском хајдуку Јови Чаруги и фрагменти предања о румунском хајдуку Петру Мантуу (Pătru Mantu), будући да на специфичан начин открива процес комуникације између две културе.

¹ smiljana78@yahoo.com

² Прилог је настао као део рада на пројектима *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Центра за истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду* Института за књижевност и уметност, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС (178011).

³ За упућивање на литературу о Петру Мантуу захвалност дугујем др Мирчи Марану, а за помоћ у преводу текстова са румунског др Биљани Сикимић.

⁴ Рудна (рум. Rudna) је село у општини Ђулваз у жупанији Тимиш. Некада је било насељено претежно српским становништвом, али су данас, након колонизације румунског становништва, Срби мањина и чине, према попису из 2011. године, 15% становништва (Степанов и Степанов, 2014: 29).

Јован (Јова) Станисављевић Чаруга: ка формирању фолклорне биографије

Фолклорни садржаји везани за Јована Станисављевића Чаругу нису до сада били предмет научног интересовања, те ће овом ће приликом, у најкраћем, бити представљене Чаругина „историјска“ и фолклорна биографија.⁵ Чаругино деловање везано је за крај друге и почетак треће деценије 20. века, поратно доба, период успостављања институција нове државне заједнице (Краљевине СХС), обележен бројним политичким и социјално-економским проблемима. Ово раздобље карактерисала је и појава хајдучије, која се једним делом (на територији бивше Аустроугарске) везивала и за припаднике тзв. зеленог кадра, дезертере из аустроугарске војске. Одметништво, које је у ратно доба имало и патриотску интонираност (одбијање ратовања против сународника) и политичку мотивацију (подржавање идеологије југословенства, а делом и комунистичких идеја), у годинама које су уследиле попримало је примарно разбојнички карактер. Зеленом кадру припадао је и Јован Станисављевић Чаруга.

Јован Станисављевић рођен је 1897. у месту Баре (општина Ораховац) у Славонији, као потомак је једне од најугледнијих српских породица у вировитичкој жупанији. Упркос очевој жељи да прекине школовање и остане на имању, Јован одлази на браварски занат (према неким изворима – на млинарски), који, међутим, убрзо напушта. Године 1915. мобилисан је у аустроугарску војску. Зиму 1915/1916. проводи на буковинском ратишту, размишља о могућности да се преда руским војним снагама, а 1916. коначно и бежи са ратишта. Кривотвори документа и наставља да се представља као рањени натпоручник Фет, па бива послат у позадину на лечење и одмор. У то време починио је и прво дело против закона, убивши мађарског војника који се удварао његовој девојци.⁶ До краја Првог светског рата живи као бегунац. Током 1916. враћа се у родне Баре и организује народну стражу. Године 1919. доспева у затвор у Сремској Митровици због убиства месног начелника Станка Бошњака. Након бекства из затвора (1919) прикључује се хајдучкој дружини *Коло горских тића* харамбаше Божидача Боже Матијевића (Црвеног Боже). Врло брзо, након Матијевићеве погибије (1920), преузима улогу вође. У годинама које су уследиле Чаруга је са својом дружином деловао углавном по Славонији, а кретао се и по Лици, Далмацији и Срему. Имао је веома широк круг сарадника (који често нису знали његов пра-

⁵ Анализе и закључци ослањају се на увид у релативно широку и разнородну грађу која је за потребе истраживања консултована. Услед ограниченог обима излагања наведени су само нарочито илустративни примери, а слојеви биографије Јована Станисављевића Чаруге описани су у основним цртама.

⁶ У једном се извору наводи да је убиство било мотивисано увредом – војник је Чаругу назвао „влахом“ (*Životopis*: 14).

ви идентитет). Због учесталости похода Чаругине дружине у Славонији је 1920. проглашено ванредно стање. Неколико месеци пре хапшења провео је у Винковцима представљајући се као Никола Дрезгић и живећи удобно као војни лиферант (представљао се и као Милан Барић и Крсто Милићевић). Истовремено је друговао са виђеним Винковчанима и бивао харамбаша злогласне дружине. Ухапшен је 26. децембра 1923. Са 13 ортака био је оптужен за 28 кривичних дела (убиства, насиља, лажна представљања, силовање), а осуђен за 27 (ослобођен је оптужбе за силовање) на смрт вешањем. Пресуда је извршена 27. фебруара 1925. у Осијеку (Puljašić, Vučemilović-Grgić, 2010; Smiljanić, 2017).

Чаругина биографија развијала се, у периоду потере, за време суђења, те у годинама након погубљења, кроз три канала који су формирали сложен сплет међусобних веза: медијски дискурс (примарно штампу), тзв. „књиге за народ“ и наративе који припадају усменој култури.

Вести о Чаруги будно су праћене и с нестрпљењем очекиване, потом препричаване и коментарисане (о чему сведоче савременици, нпр. Милојевић, 1980: 147). У таквим околностима отпочело је и формирање Чаругине фолклорне биографије. Лик Јове Чаруге развијао се на пресеку представе о окорелом разбојнику и представе о довитљивом варалици и лупежу, рефлектујући на тај начин амбивалентну природу јунака (између племенитог одметника који се бори против неправде, пљачка богате и помаже сиротињу и одметника који чини злодела; уп. Burke, 1991: 105–108). Нарочито занимање штампе било је везано за хапшење, суђење (које је веома детаљно пратио нарочито осијечки *Хрватски лист*) и погубљење. О својеврсној колективној фасцинираности Чаругом речито сведочи податак да је читању пресуде присуствовало неколико стотина људи⁷, а погубљењу више хиљада (од којих је две хиљаде имало и купљене улазнице).

Премда се у ондашњој штампи Јован Станисављевић Чаруга представља, пре свега, као окорели разбојник, овај је (примарно) „официјелни“ наратив несумњиво пружао подлогу и за развијање фолклорне биографије опречног усмерења. Честе промене идентитета, скривања и прерушавања (чланови дружине најчешће су у походе одлазили обучени у жандарске униформе) су детаљи који су могли призвати и асоцијације на епске (између осталих – и хајдучке) биографије.⁸ Слика о Чаруги (укључујући и текстове из штампе) обухватала је и мотиве извржавања подсмеху представника власти,

⁷ Сликовит опис доноси *Хрватски лист*: „Kao bez glave jurila je publika niz one široke stepenice, kao da jurišaju I. kat. Koga sve tamo nije bilo: bogatih trgovaca, siromašnih nadničara, elegantno obučenih dama i služavki u 'poketnim' suknjama, profesora, liječnika, činovnika, veleposjednika itd. Sve se to valjalo uz stepenice, da ugrabe prva mjesta. Zadnje su stigle okupane u znoju debele mamice s 'cegerima' u ruci“ (*Hrvatski list*, 8. 5. 1924, према Smiljanić, 2017: 36).

⁸ О мотиву прерушавања у епизи в. Делић, 2016 (ауторка наводи и ширу релевантну литературу).

те и слику о овом хајдуку као миљенику жена. Чаруга је на суђењу изнео низ појединости о злочинима – шта се десило са опљачканим новцем, остало је до краја неразјашњено и загонтено. Премда се претпостављало да га је потрошио живећи распусно и делећи другима, кружила је и гласина о „Чаругином закопаном благу“ (*Политика*, 28. 2. 1925; Милојевић, 1980: 148), блиска предањима о закопаном благу хајдука. Хајдучком миљеу припадало је и име дружине, по коме је и сам Чаруга називан „горским тићем“. Такво одређење, за део јавног мњења – злогласног разбојничког харамбаше, функционисало је у оном слоју који је у Чаруги препознавао „славонског Робин Худа“. У том је смеру Чаруга прерастао у борца за социјалну правду.⁹ Чаруга, који је веома држао до слике која се о њему формира, представљао се и сам као „одметник заштитник“, а о договорштинама из живота причао је радо и док је у хелији чекао извршење пресуде. Очевици сведоче о његовом изразитом приповедачком дару (нпр.: „Чаруга је из својих мемоара причао тако живо, као да их заправо има пред собом и чита. (...) Зачудно је koliko му је развијена фантазија и меморија и како се свих детаља о стварима које је измислио, или стварно доживео и написао, живо сјећао и увјек их на исти начин приказивао“, *Životopis*: 18), па се несумњиво може размишљати и о његовој директној улози у креирању сопствене биографије.

Амбивалентност у перцепцији Чаругине појаве илуструју нарочито детаљи из неких вести о суђењу и погубљењу. Тако новинар *Политике*, Предраг Милојевић, који се са Станисављевићем срео у хелији на дан погубљења (*Политика*, 28. 2. 1925; уп. и Милојевић, 1980: 145–155), преноси утиске о осуђеном, сликајући га као ведрога и љубазног човека, достојанственог држања. Тек пред стављање омче Чаруга ће упутити окупљенима подругљив, презрив осмех, а описане реакције откривају двоструки статус овог хајдука: „Председник наложи командиру да доведу Чаругу. Кад се он појави, неки узвикнуше ’живео’, неки се насмејаше“ (Исто). Вишегласје у обликовању Чаругине биографије рефлектују и неколики текстови моралистичко-дидактичке интонираности:

Прошли тједан завршила се једна гадарија која baca врло гадно свјетло на данашње људско друштво. Објешен је на име у Осijekу многоструки убојца Чаруг. Што се с њиме справљало више је него срамота. Свјет га је салјетавео као некаква јунака, новине неке па и на њ „nin“ посветиле му и по 300 редака у некролог. Слали му и тамницу свемогуће посластице, неке су нјежне „дјевојке“ пролиле неколико суза, а уредник осјејке „Straže“ имао је паће част да му је Чаруг два три пута

⁹ Ваља напоменути да је деловање чланова *Кола горских тића* било мотивисано и одјецима Октобарске револуције, особито у доба када је дружину предводио Божидар Матијевић. Матијевић се пре заснивања ове дружине активирао као одборник Народног вијећа СХС, био је изразито левичарски и демократски оријентисан. Идеолошка премиса се након његове смрти суштински изгубила, премда је и иначе била сасвим упитна с обзиром на плен као крајњи циљ похода (Smiljanić, 2017: 32–33).

pružio ruku. Onu skroz krvavu ruku koja je toliko ljudskih života uništila. To je sramota! (*Virovitičanin*, 8. 3. 1925).

И у Чаругиним животописима који су се ширили кроз тзв. „књиге за народ“ доминираће критичко-моралистички тон, у складу са поетиком једног од слојева ове врсте стваралаштва (уп. Зећевић, 1978). У очекиване се поетичке особине укључују и оштра поларизација добра и зла у концептуализацији јунака, фреквентност ауторских коментара, те и тежња за „истинитошћу“. Та ће се тежња, између осталог, реализовати и кроз коришћење „фактографске грађе“¹⁰. Обиман, хроничарски компонован, десетерачки животопис (Мусић) фактографско укршта са препознатљивим елементима усмене формулативности. Аутор другог списка (*Životopis*) комбинује сопствене интерпретације Чаругине биографије, административне документе, уводи чак и кратко поглавље о крвнику Флоријану Маузнеру, медицинско објашњење смрти вешањем, писма која су добијали Чаруга (у затворској ћелији) и она упућена на адресу суда, а преноси и (донекле фолклоризоване) садржаје који су усмено преношени („Tako se pripovijeda...“; „Osim toga pripovijedaju seljaci...“, *Životopis*: 19). Читалац поменутих „књига за народ“ ипак се сасвим тешко може отети утиску да је један од њихових циљева, осим задовољавања знатижеље најширег читалачког круга, био и формирање полемичког наратива усмереног према оном слоју Чаругине биографије која се у усменој култури формирала – биографије племенитог одметника.¹¹ У десетерачком је животопису та полемика донекле прикривена, и остварује се претежно кроз увођење формула семантички антиподних онима из усмене епике. Творац другог списка, пак, ступа и у директну по-

¹⁰ Примера ради, аутори уводе и из штампе дословно преузете цитате (нпр. последње речи Чаруге и једног од његових главних сарадника – Павла Прпића Великог), а ови ће се фрагменти појављивати и у каснијој документаристичкој прози инспирисаној Чаругиним животом. Преузимају се, такође, и Чаругин цртани портрет, цртежи са суђења, фотографије, изворно углавном објављиване у *Хрватском листу*.

¹¹ О сличној потреби сведочи и чињеница да су у осијечком биоскопу приказиване фотографије Чаругиних последњих сати и вешања. Живо интересовање за овог хајдука потврђује податак да је недуго по завршетку главне судске расправе настала прва драма инспирисана његовим животом (према *Životopis*: 74), а нешто доцније и два романа, означена као „криминалистички“. Чини се да је управо амбивалентност представе о Чаруги била један од окидача за потоњи „живот“ овог лика који се „селио“ у различите контексте и интерпретативне оквире. Чаругином биографијом инспирисана су драмска и прозна остварења (од документаристички оријентисаних, преко романираних биографија, до психолошких романа са елементима друштвене сатире), стрип, уметнички и документарни филмови (најширој публици Чаруга је свакако постао познат управо посредством филма Рајка Грлића из 1991). Овим је путевима, без сумње харизматична, појава Јована Станисављевића Чаруге, јунака са много лица, искорачила и у домен популарне културе. Детаљнија анализа слојева биографије Јована Станисављевића Чаруге и њених реинтерпретација (кроз које се успостављају и многоструки сложени односи према доминирајућим официјелним идеолошким дискурсима – од подржавања до субверзивности) надилази оквире овог излагања, и остаје отворена за будућу анализу.

лемику, остављајући, нехотично, и важно сведочанство о рађању Чаругине фолклорне биографије. Наводећи и неколико анегдота, аутор пише:

Praznovjerni seljački narod počeo je čak da priča fantastične priče o spomenutoj četi i da joj pripisuje neku jaču nadmoć, koja po pučkoj predaji štiti legendarne hajduke od ruke zakona. Pripovjedalo se čak da je Čarug zaštitnik sirotinje i da se bori za pravdu; i narod je (...) pripovjedaо како „Jovo“ štiti sirotinju od bogatih gazda i da ga zbog toga čuva „ruka božja“; Optužnica ga je, na široko obrazložena, svukla do gola i pokazala u njegovoj najgoroj slici hajdučke surovosti i ujedno kakavnosti; skinula mu je masku ne samo junaštva i tobožnjega zaštitnika sirotinje, već ga nasuprot pokazala prostim i zvjerskim zločincem (*Životopis*: 11, 16).

У знатно доцнијем обликовању Чаругине биографије Марино Зурл (Zurl, 1977) посеже и за усменим сведочењима (која су сасвим стилизована и издвојена у засебан сегмент књиге).¹² У једном од њих нашла се и песма о Јови Чаруги, „која се munjevito širila od usta do usta, od sela do sela, proširivši se na čitavu Slavoniju. Pjevali su je i guslari u Moslavini, u Lici, na Kordunu, pa čak i u Zagrebu:

Uhvatiše „Kolo gorskih tića“
Uhvatiše Jovu Stanisavljevića
U Vinkovcu u njegovu dvoru
Gdje je Jovo bio na odmoru
’Ej žandarska jeste mudra glava
Uhvatiše Čarugu gdje spava.¹³
I oni se kroz prozor uvuku
I uhvatiše Čarugu za ruku
Kad s’ Čaruga iz sna probudio
I uz sebe žandare vidio
Braćo moja ja Čaruga nisam
Ja se zovem Drezgiću Nikola
Šuti čiča idi ocu kaži
Da te davno advokati traže
Izdala te nevjestica mlada
Izdala te nevjestica kola
Eh da mi se još jednom izvući
Ne bi više mene Jovu našli
Tepo bih se od gore do gore
Dok me ljute gladi ne umore.

¹² Савремена усмена сведочанства укључена су у документарни филм *Легенда о Чаруги* Антуна Смајића из 2006.

¹³ Стихове: *Еј, џандарска јесте мудра глава, / уватише Чаругу где спава* (означене као део „народне песме из околине Осјјека“) користи као мото романа *Чаруга* Маринко Арсић Ивков (Arsić Ivkov, 1982).

Zapravo putem te pjesme i mnogi su ljudi doznali da je Čaruga uhvaćen. I tek tada krenu legenda o plemenitom hajduku koji je prkosio žandarima i policiji, koji je nemilosrdno haračio i pljačкао od bogatih da bi davao siromašnima, krenu čudnovata legenda o Čaruginoj hrabrosti, ljepoti i njegovoj nevjerojatnoj plemenitosti. (...) Pa su tako po tome neki bunari na kojima se Čaruga znao napiti vode postali maltene relikvija, ljudi su čuvali krevete na kojima je Čaruga spavao, čuvali klupu na kojoj se odmarao, stolicu na kojoj bi zapjevao... (Zurl, 1977: 94).

Наведена варијанта уклапа се у низ сличних, испеваних у паралелно римованим десетерцима. Тематизују хапшење (које је у неким од текстова мотивисано издајом – Чаругу одаје вољена жена: *Ај, издала га неверница Мара, / она писмо џандарима дала*¹⁴), скривање идентитета и разоткривање на превару (Чаругу у затвору препознаје стриц¹⁵). Важно место заузима хајдукова порука, формирана донекле блиско мотиву завета умирућег јунака, у овом случају – баладично-лирски интонираног¹⁶ (нпр.: *Да је мени одавде изаћи, / нико мене не би мог'о наћи. / Да се машим зеленога луга, / и сакутим неколико друга, / лутао би од горе до горе, / док ме љуте глади не уморе. / А сад збогом, крчмарице клете, / нема више тог Чаруга Јове / да вам купи папучице нове, / папучице и нове сандале, / опет сте ме ви, курве, издале*, Селмиш, 2000: 53), који некада бива уоквирен и формулативним стихом: *То изусту, па душу испусту*¹⁷. Представа о Чаруги као браниоцу социјалне

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=XbeR0I4VIUw>, приступљено 4. 12. 2018. Чаруга је ухапшен игром необичних околности: писмо (у ком се помињу и детаљи везани за једну пљачку), које је упутио тадашњој вереници Манди Смолчић (којој се Чаруга представљао као Милан Барић), доспело је у руке друге жене истог имена, која га је предала полицији. Манда Смолчић је саслушана, те је потом одвела полицију до стана свог вереника (не слутећи да је управо он озлоглашени Чаруга) у Винковцима (Smiljanić 2017: 34–35). У фолклорном преосмишљавању „кривица“ је приписана „неверници“, чије је име такође приближено фолклорној формулативности (у неким од варијаната реч је о „крчмарици Мари“). Мотив, занимљиво је, у овом смеру развија и поменута ауторска Чаругина десетерачка биографија: *Због лепоте Шокице проклете, / сада морам рећи: збогом свете. / Да не беше проклете Шокице, / никад не бих допао тамнице!* (Мусић: 56–57). На „женску кривицу“ донекле се алудира и у *Životopisu (Životopis: 20)*. Милојевић преноси гласину о љубомори као узроку издаје (Милојевић, 1980: 147), а исти се мотив јавља и у неколико усмених сведочанстава представљених у документарном филму *Легенда о Чаруги* (2006).

¹⁵ Према судским документима, Чаруга је ухапшен на спавању у кући свог тобожњег брата Марка Дрезгића. Препознао га је Давид Ауслендер, жртва једног од разбојништава. Ипак, Чаруга није признао свој прави идентитет све док му није речено да ће у затворску ћелију бити доведени чланови његове породице из Осјека.

¹⁶ Овај мотив региструје се у епици (опширније у Петковић, 2013: 113), устаничкој прози (Златковић, 2007: 113), постфолклорним ауторским епским хроникама (Ђорђевић Белић, 2016: 106–107), а препознати су и његови одједи у натписима на стећцима Сувајцић, 2005: 194–195).

¹⁷ <https://forum.krstarica.com/showthread.php/305651-Nova-Skup%C5%A1tinska-kafana/page24>, приступљено 12. 1. 2019; <http://forum.burek.com/najbolje-kafanske-pesme-t237206.450.wap2>.

правде пројектује се кроз стихове, у варијантама усмерене и ка разобличавању корумпираности ондашњег друштва: *Док сам крао, фишкалима даво / за тамнице никад нисам знао. / Од кад крадем, сиротињи дадем, / сваки буџак у тамници знадем.* Стихове: *Ладан ветар из Осека пири, / а Јово се на вешала шири. / Чујте, браћо, то истина није, / ено Јове усред Италије, / Јова није и брига га није*¹⁸, могуће је интерпретирати и као реминисценцију на мотив јунака за кога се верује да није и не може умрети, чија се егзистенција измешта из оквира историјског времена. Ипак, за разлику од доминирајуће херојске подлоге поменутог мотива у традицији¹⁹, у обликовању овог сегмента Чаругине „епске биографије“ могуће је препознати и елементе гласина о јунацима (државницима, криминалцима, звездама популарне културе и сл.) чија је смрт „лажирана“, а који, заправо, живе у благостању на некој далекој дестинацији.²⁰ Слика Чаругиног тела на вешалима још једном призива асоцијацију на онај рукавац традиције из ког израстају и поменуте преклопљене представе о племенитом одметнику и лупежу, а за коју је, између осталог, карактеристичан и потенцијал „карневализације“. Премда је тематско-мотивски комплекс *певање под вешалима* сасвим сложен и да би могао бити активиран тек као далеки оквир за интерпретирање још једног од слојева Чаругине биографије (Чаругино држање пред погубљење део је представе о Чаруги као цинику пуном презира која, вероватно, није била далеко од реалне слике и утиска који је овај хајдук (и хотимично) остављао), но ипак ваља напоменути да се и сам чин јавног вешања може посматрати као „мали карневал“ (Burke, 1991: 126).

Фонду епске формулативности припадају и иницијалне формуле: спољашње контекстуалне, нпр. *Чујте браћо, да вам причам ово, / шта се деси у Винковцу ново* (Селмиш, 2000: 53); *Послушајте, моја браћо драга / зашто Јова Чаруга настрада*²¹ (уп. инвентар иницијалних формула у Дете-

html, приступљено 13. 1. 2019.

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=XbeR0I4VIUw>, приступљено 4. 12. 2018.

¹⁹ Нпр. у предањима о Марку Краљевићу „повлачење“ јунака мотивише се резигнираношћу новим (нехеројским) добом (које је означено појавом ватреног оружја). Исходиште нарација може се тражити у мотиву Христовог другог доласка; мотив владара који није умро и који ће се једног дана вратити, покорити непријатеље, донети правду и вратити златно доба везује се нпр. и за Краља Артура, Карла Великог и др. (Burke, 1991: 98).

²⁰ Мотив се везује за Адолфа Хитлера, Елвиса Прислија, Јосипа Броза Тита итд. Ваља, међутим, напоменути да је гласина о Чаругином планирању бекства у иностранство кружила већ у време потере (та намера потврђена је приликом судске расправе, *Životopis*: 17), а везивала се и за Чаругиног првог сарадника, Павла Прпића Великог (Čirić, 2019). Додатно, Чаруга се у затворској хелији хвалио да ће побећи, а пронађени су и докази о планирању бекства (Smiljanić, 2017: 36; *Životopis*: 23).

²¹ <https://forum.krstarica.com/showthread.php/305651-Nova-Skup%C5%A1tinska-kafana/page24>, приступљено 12. 1. 2019.

лић, 1996: 132–134), те и формуле увођења календарског времена (*Ај, у иља-ду деветој стотини, / четрнајстој крвавој години, / скупило се Коло горских тића...*²² и сл.; о овом типу формула в. Ђорђевић Белић, 2016: 86–90)²³.

Варијанта из Рудне: сведочанство недовршене хероизације

Песма о Јови Чаруги забележена у Рудни уклапа се у претходно анализиран низ варијаната:

С: Једног лета [...] Коло двојске тића
Уватише Станосављевића,
У Винковцу, у његовом двору
Кад је Јова био на одмору.
Оружничка то је мудра глава,
Уватише Чаругу ди спава.
Полако се џандари довуку,
Па увате Чаругу за руку.
Кад се Јова из сна пробудио,
Око себе џандаре видио,
Па је њима Јова говорио:
„А што сте ме, браћо, ухапсили,
Нисам онај који сте мислили,
Нисам онај из онога кола,
Ја се зovem Дрезгићу Никола“, промено име и презиме... Јова Чаруга...
„Док сам криво, фишкалима даво,
За робије, за тамнице никад нисам знаво.
Од кад крадем, фишкалма не дадем,
Сваки буцак у тамници знадем...“
[...] Да, каже: „Ите кући, кажте...“ Да...
Трипут Јова пред испитом био,
За Чаругу он ни се примио,
Док му нису стрица искушали,
И са Јовом у затвор бацили.

²² <https://www.youtube.com/watch?v=SbyAqqWWMHl>, приступљено 4. 12. 2018.

²³ Стихови из наведених варијаната послужили су као основ за једну, релативно недавно насталу, Чаругину десетерачку биографију (Белић, 2016). Како аутор наводи, намера му је била да „народну“ песму допуни „истинитим“, хронолошким следом представљеним подацима, које је добио од чланова Чаругине породице. Текст песме, међутим, стихове из усмених варијаната допуњава онима из давно настале „књиге за народ“ (Мусић), те представља и својеврсни вид „новог живота“ овог дела, посебно имајући на уму да је једно од извођења доступно на интернету (<https://www.youtube.com/watch?v=XUfNYIXgwo0>), приступљено 12. 12. 2018).

Стаде чика Јову световати:
„Сине, Јово, видиш де си дошо,
Да си слушо, не би тако прошо.“
Јова одговара:
„Ите кући, каште мојем баби
Да ми доброг адвоката тражи.
Да је Јови одавде изаћи,
Више никад не би Јову нашли.
Отишо би од горе до горе,
Док ме љуте глади не уморе.“
Јова Чаруга, да...

Саговорник је песму чуо на радију док је боравио код оца, који је, као припадник партизанске јединице, пред крај Другог светског рата био смештен у околини Зрењанина:

Кад сам био сад за време рата, мислим, ће да се заврши рат, Тито ће да заради, Хитлер ће да изгуби, и Сталин ће да заради, и је био један у бултур, у Итебеј, имао две девојке, а ја колко година можда сам имо, сам био код мог оца у партизане, они су тамо били дековани на неке одаје. И ми дали једну армунику, ја сви-, имо један партизан кој знао да свира. И ја да свирам да научим, он ће да ме научи. И тај, отац ти девојака: – Хајде код мене, хајде код мене. – Е кад се трефило, тад он упалио радијо. – Еј, ћутите, ћутите! – Оно за Јову Чаругу, се певало. Е, он одма каже на девојке, као ви што пишете, да напишу оне одман. И онда док сам ја седо, даву они мене, само ја, нисам то чуво. И тако да ми ушло то у глави и сам знаво напамет. И кад сам пошо из Итебеја у Пардањ, да идем у Модош и да дођем кући: – Ај, Матеја, кажи ми сад. – „Једног лета коло двојске тића, уватише Стано-“, ја тако му све ређам... – Браво! – И ми честита, ме пољубио, еееј!²⁴

Осим контекстуалних детаља везаних за начин преношења и извођења, коментари сведоче и о (не)поузданости усменог историјског знања (Чаругино деловање је временски релативно адекватно локализовано, али се везује за простор који саговорник вероватно препознаје као ближи, при чему је могуће да Београд фигурира и као нека врста метонимијске ознаке за простор који се доживљава као „југословенски“), те откривају и „пукотине“ које су резултат „недовршене хероизације“: премда се кроз песму формира Чаругина епска хајдучка биографија, саговорник примећује да је реч о криминалцу и убици:

²⁴ Сећање саговорника вероватно се односи на рано пролеће 1945. године, будући да су у то време у овом делу Баната већ била завршена ратна дејства. У то се уклапа и чињеница да је Радио Београд наставио са емитовањем у ослобођеном Београду 10. новембра 1944. Песма о Чаруги, борцу за социјалну правду, свакако се добро уклапала у програм, у то време обележен и јаким пропагандним карактером. Може се претпоставити да је реч о извођењу у студију које се одвијало уживо, у складу са тада уобичајеном праксом.

И: А кад је живео Чаруга?

С: Е, па, мисим, Први светски, Другог, Други светски рат, мисим да је још био жив. Да, кажем, не знам, не могу да се сетим ко је дошо на престо кад га осудили. Мисим краљ Петар је био. Био Петар јено време, на, он мисим да га осудио.

И: А овај, за овог Чаругу, то сте песму чули прво у Југославији на радију?

С: Да то, то, он био, мисим, да не мисим пре Јове Чаруге да је био који лопов тако, и тако, криминал је био. Он не само да дође да те украде, он и побије ко је у кревет, као овај његовог стрица што убио.

Управо моменат амбивалентности хајдучке биографије води асоцијативном увођењу наратива о румунском хајдуку Петру Мантуу (Pătru Mantu).

С: То је завршио Чаруга са његовим, и, и га убили. А сам знаво и колко година је имо. Да, Јова Чаруга.

И: А ко је он био?

Супруга: Хајдук.

С: Да. Имали смо и ми оде у Румунији. Pătru Mantu.

И: А кажите ми, овај, ко је то био румунски хајдук што сте рекли?

С: Pătru Mantu.[...] И он је, то ми његов синовац, братов син ми проповедо, спаво он нуз мене у војски. И он је нашо једну лепу девојку, он ми каже је била најлепша тамо, ди, ди одакле је он. Али њего-, њен отац није тево да мане да се уда за њега што му Петру Манту стриц дође, братов чика му дође, као мене Живо што долази. И овај Pătru Mantu свуд је имо спремно оружје у гонк, у кујни, у соби, нуз кревет, све... И он ми проповедо. И изгубио, после се разболео, умро и овај. – Сам узо пушку – друг од мог оца – ми није знаво отац. А сам радио у једну фабрику. И дођем и с пушком, он усто стриц, и ја нисам имо каде да, право у срце. И одма сам га убио. – Е, сви плакали тамо, неки плакали, неки се радовали, нема ко да их краде, да.

И: Кога је убио тај?

С: Његов синовац, братов син.

Супруга: Стрица убио.

С: Стрица рођеног. Да. Он ми казо: – Ја сам га убио.

Супруга: То хајдуци, та овај хајдук је био лопов велики, је живио у шуми, је крао, мислим, крао, валда са салаша тако како било пре. И шта је крао, зашто да га убије!

С: Па није мого д-узме девојку, не да му да старац девојку његову зашто је му отац лопов, чика лопов. Да, него, то сам тео да кажем, кад је ишо на вашар, једна баба чувала козе, у шуми. И кад је, ишла, а она га гледи: – Nu ești dumneata Pătru Mantu? – Nu mi-s, de unge, mi-s, să-l bată Dumnezeu pă Pătru Mantu. – Овај отшо, није трајало дуго, дошо натраг, купио локот и пробио баби оваке будзе пробио, и мето баби локот на будзе да не...

Супруга: Да не говори да је он Pătru Mantu.

С: Да, да, он није тео да каже баби: – Io mi-s Pătru Mantu. Io nu mi-s. – Него није казао: – Să-l bată Dumnezeu pă Pătru Ma-, cel mai mare hoț al România. – Е, и добила баба локот... Се крчила кад говорила: – Bată-l Dumnezeu, ma nu pot

să mânc. [...] Да то, то, он био, мисим, да не мисим пре Јове Чаруге да је био који лопов тако, и тако, криминал је био. Он не само да дође да те украде, он и побије ко је у кревет, као овај његовог стрица што убио.

Представљени наратив преноси, између осталог, и фрагменте фолклорне биографије румунског хајдука (мотив прерушавања, анегдоту о кажњавању бабе која га је препознала стављањем катанца на уста).²⁵

Песма о Јови Чаруги и предање о Петру Манту као „гранична“ фолклорна знања

У контексту овог разматрања занимљиво је осматрити и активирани наративне стратегије из перспективе употребе српског / румунског језика. Прву целину наратив обликује на српском језику, укључујући и управни говор (заправо, са румунског преведену причу познаника из војске, наводно Мантуовог синовца, о томе како је због хајдукових злодела породица била стигматизована, те га је из тог разлога сам синовац убио²⁶). Управни говор функционише и као залога „аутентичности“, бивајући и један од елемената „реторике истинитости“ (увођење „цитата“ актера; Oring 2008²⁷). У другом сегменту (у ком су активирани фолклорни мотиви) наратив пак управни говор уводи на румунском, као део сличне стратегије. У овом контексту коришћење румунског језика може се тумачити и као посредан показатељ функционисања фолклорног наратива примарно у румунској заједници, тј. приповедања на румунском језику у мултиетничкој средини, указујући, додато, и на „недовршену транзицију“ садржаја између култура.

Песма о Чаруги и предање о Петру Манту везује и чињеница да се у оба случаја ради о фолклорним знањима која се могу означити као „гранична“. Када је о Чаруги реч, граничност је условљена измештањем на перифе-

²⁵ Петру Турња (Pătru Turnea), познатији као Петру Манту (Pătru Mantu) рођен је у Болвашници (Bolvaşnița) 1893. Његово хајдучко деловање везано је за период након Првог светског рата. Године 1923. је ухапшен због убиства жандарма, а осуђен и за низ разбојништва и пљачки. Бежи из затвора (према усменој традицији – уз помоћ једног од чувара кога је потом богато наградио). Као и Чаруга, и Манту је деловао махом прерушен, ухваћен је услед издаје, а убио га је рођак. Будући да је пљачкао махом трговце и свештенике, у фолклорним интерпретацијама виђен је као добротинитељ и заштитник сиромашних. Сећање на овог хајдука сачувано је посебно у околини Карансербеша (Caransebeș) и у југозападном делу Баната. Низ песама, анегдотски обликованих наратива и усмених сећања савременика доноси се у Rancu Vodrog, 2018: 169–184. Песму о Петру Мантуу изводили су средином 20. века румунски виолинисти из Малог Средишта (Stan, 2017), а балада о овом хајдуку забележена је и у Куштиљу (Gibescu, 2013: 56).

²⁶ Тешко је, међутим, са сигурношћу тврдити да је реч о „истинитој причи“.

²⁷ О различитим лингвистичким тумачењима употребе управног говора в. детаљније у Petrović, 2009: 149–165.

рију културног простора у ком садржаји везани за овог хајдука функционишу (а чијим се центром може означити, пре свега, Славонија), специфичним начином усвајања (који је, барем у иницијалној фази, донекле и плод случајности), а рубни положај знања резултира и (донекле ограниченим) циркулисањем јединичног текста; језичке карактеристике и фрагментарност знања о Мантуу откривају његов гранични статус у контексту „српске“ (свакако не и „румунске“) Рудне. Отуда су представљени и анализирани текстови и драгоценост сведочанство о логици живота фолклора.

Литература

- Arsić Ivkov, 1982: Marinko Arsić Ivkov, *Čaruga*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Белић, 2016: Драган Белић, *Животна прича*. Стара Пазова: Центар за културу.
- Burke, 1991: Peter Burke, *Junaci, nitkovi i lude. Narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Вешање Чаруге и Прпића, *Политика*, 28. 2. 1925, 4–5.
- Gheorghe, 2018: Gheorghe Rancu Bodrog, *Din Panteonul Banatului istoric*. Caracal: Editura Hoffman.
- Gibescu, 2013: Daniela Roxana Gibescu, Folclorul românilor din zona sârbească a Banatului, *Revista muzica* 4, 51–60.
- Делић, 2016: Лидија Делић, Усмена епика: маскирање без маски и маске које то нису, у: *Маски и култура*. Перник: Општина Перник – Регионален историјски музеј, 14–33.
- Детелић, 1996: Мирјана Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*. Београд: Балканолошки институт САНУ.
- Ђорђевић Белић, 2016: Смиљана Ђорђевић Белић, *Постфолклорна епска хроника. Жанр на граници и границе жанра*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Чигоја штампа.
- Zečević, 1978: Divna Zečević, Pučki književni fenomen, *Povijest hrvatske književnosti I. Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber – Mladost.
- Златковић, 2007: Бранко Златковић, *Први српски устанак у говору и у твору*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Zurl, 1977: Marino Zurl, *Knjiga o Jovi Čarugi i Joci Udmaniću*. Zagreb: August Cesarec.
- Životopis: *Životopis, hajdukovanje, sudbeni proces i vješanje slavonskih hajduka Jove Stanisavljevića-Čaruge i Pavla Prpića „Velikog“ obješenih u Osijeku 27. februara 1925*, napisao Informator. Zagreb (bez godine izdanja).
- Jovašević, 1988: Dragan Jovašević, *Hajdučija između istine i legende*. Beograd: Biblioteka Karibi.
- Милојевић, 1980: Предраг Милојевић, *Био сам присутан*. Београд: СКЗ.

- Мусић: Степан Мусић, *Хајдук Чаруга, његов живот, разбојништва и смрт, са сликама*. Београд: Штампариија Т. Јовановића и Вујића (без године издања). Nemoral današnjeg društva, *Virovitičanin*, 8. 3. 1925.
- Oring, 2008: Elliot Oring, Legendry and the Rhetoric of Truth, *Journal of American Folklore* 121/480, 127–166.
- Петковић, 2013: Данијела Петковић, *Јунак и сиже у процесу епског моделовања*. Докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2013.
- Petrović, 2009: Tanja Petrović, *Srbi u Beloj Krajini. Jezička ideologija u procesu zamene jezika*. Београд: Balkanološki institut SANU.
- Puljašić, Vučemilović-Grgić, 2010: Nataša Puljašić i Ivana Vučemilović-Grgić, Jovan Stanisljević Čaruga, *Essehist* 2/2, 77–81.
- Селмиш, 2000: Александар Селмиш, *Песме моје, песме твоје*, <https://www.scribd.com/doc/128231640/Tekstovi-pesama-po-abc>, приступљено 13. 12. 2018.
- Степанов и Степанов, 2014: Љубомир Степанов и Весна Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Legenda o Čarugi. Dokumentarni film*. Reditelj Antun Smajić. Jazzvadesign Studio, 2006, <https://www.youtube.com/watch?v=FL1y46fHxlo&list=PL882A50481CDE4F78>, приступљено 22. 12. 2018.
- Smiljanić, 2017: Vlatko Smiljanić, Zločin i kazna Jovana Stanisavljevića Čaruge, *Polemos* 20/1–2, 29–52.
- Stan, 2017: Dorinel Stan, Aureola doinitorilor legendari, <http://ris.org.rs/aureola-doinitorilor-legendari/>, приступљено 12. 1. 2019.
- Stanislavljević, Jovo – Čaruga*, у: *Hrvatska enciklopedija*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57781>, приступљено 11. 12. 2018.
- Сувајџић, 2005: Бошко Сувајџић, *Јунаци и маске*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ћирић, 2019: Vladimir Ćirić, Zbogom narode, Čaruga putuje!, <http://novosti.hr/zbogom-narode-caruga-putuje/>, приступљено 2. 1. 2019.
- Čaruga – ogleдало времена. Dokumentarni film*. Reditelj Boris Šeper. Državni arhiv u Osijeku, Film 54 D.O.O, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=8Ye3L4XaWWA&t=1099s>, приступљено 11. 12. 2018.

Смиљана Ђорђевић Белић

СТИХОТВОРЕНИЕ О ЙОВО ЧАРУГЕ И ЛЕГЕНДА О ПЕТРЕ МАНТУ ИЗ РУДИНЫ: КОММУНИКАЦИЯ МЕЖДУ КУЛЬТУР И „ГРАНИЧНЫЕ“ ФОЛЬКЛОРНЫЕ ЗНАНИЯ

Резюме

В работе анализируют часть разговора с собеседником из Рудины в которой и сказана песня о хайдуке Йово Чаруге. Так как фольклорные содержания связаны за Йована Станисавлевича Чаруга, до сих пор не были предметом научного исследования, презентуют с начала элементы биографии Чаруги исторические и фольклорные, которые формировались тремя каналами: дискурс медиа (во первых печать), такназываемые „книги для народа“, и нарративы которые принадлежат устной культуре. В другой части работы внимание сосредоточивается на часть нарратива в котором асоциативно введены части фольклорной биографии роминского героя Петра Мантуа, и таким специфичным способом открывает процесс коммуникации среди двух культур.

Ключевые слова: Йован Станисавлевић Чаруга, Pătru Mantu, эпическая биография, хайдучия, устная история.

